

HERMENEVS

8^e JAARGANG, AFL. 10 — 15 JUNI 1936

De legende der vrome broeders Kleobis en Bitoon

Op de tweede vraag van Kroisos, wie na Tellos als de gelukkigste sterveling diende beschouwd te worden, antwoordde Soloon: „Kleobis en Bitoon. Deze twee Argeiers immers hadden een rijk levensbestaan en bovendien ook een lichaamskracht waardoor ze beide op gelijke wijze tot prijswinnaars waren geworden. En niet minder belangrijk is een bijzonder verhaal over hen. Toen de inwoners van Argos eenmaal ter eere van Hera feest vierden, moest de moeder van Kleobis en Bitoon absoluut met het jukspan naar het heiligdom worden gebracht, maar de ossen, die op het land werkten, waren niet bijtijds teruggekomen. Intusschen werd het hoog tijd: de jongelingen gingen dan maar zelf onder het jukkussen en trokken den wagen, waarmee hun moeder naar het heiligdom reed. Zoo legden ze een weg van vijf en veertig stadiën af voordat ze het doel bereikten. Na deze daad, waarvan de heele feestvierende menigte getuige was, kwam een voortreffelijk levenseinde over hen en in deze twee jongelingen gaf de godheid op ondubbelzinnige wijze te kennen, dat het voor den mensch beter is te sterven dan te leven. De Argeiers immers omringden den groep en prezen de kracht der jongelingen, terwijl de Argeische vrouwen hun moeder gelukwenschten om haar voortreffelijke kinderen. Overgelukkig zoowel om hun daad als om de ermee verworven faam, trad de moeder voor het cultusbeeld en sprak den wensch uit, dat de godin het allerbeste zou schenken aan de zonen die haar zoo hoog hadden geëerd. Na dit gebed van hun moeder brachten de twee het offer en lagen aan den feestdich aan, daarop legden ze zich in het heiligdom te slapen en stonden niet meer op, maar bleven in dezen tempelslaap gevangen. De Argeiers lieten hun beelden vervaardigen en brachten ze als wijgeschenken naar Delphoi, daar het voortreffelijke mannen waren geweest”. Zoo luidt de bekende Argeische legende bij Herodotus (I, 31) en latere schrijvers, Cicero (Tuscul. I, 47), Ploutarchos (Consol. ad Apollonium 14), Loukianos (Charoon 10) en anderen (cf. art. Biton in Pauly's Realenc.) hebben die

zondere omstandigheden hun moeder op een jukspan naar het Argeische heiligdom van Hera. De Argeiers hebben hunne standbeelden te Delphoi gewijd; de beeldhouwer was de Argeier Polumedes.

Indien we nu inderdaad het verhaal van Herodotos aanvaarden als een uitvoerige historische commentaar op het Delphische opschrift, dan rijzen er toch enkele groote bezwaren op.

1. Waarom werden de standbeelden als wijgeschenken gezonden naar Delphoi en niet gewijd in het beroemde heiligdom van Hera te Argos, waar zich de merkwaardige gebeurtenis met de twee jongelingen had afgespeeld? (Blijkbaar is er geen spraak van doubletten, daar de schrijver nadrukkelijk Delphoi aangeeft).

2. Indien de Argeiers de standbeelden hebben gewijd, waarom vermelden ze dan niet, naar oud-Grieksche (en ook wel naar nieuw-Grieksche) gewoonte die daad van wijding in de inscriptie?

3. Zouden de Argeiers in dit geval gedaan hebben als sommige moderne „officieelen” met hun landstaal, het argeisch dialect vervangen hebben door de landstaal van Delphoi, het phokisch dialect — vooral waar de beeldhouwer zelf een Argeier was?

4. Als „de” of „hun” moeder priesteres was van Hera, waarom wordt dan noch haar naam noch haar functie vermeld? (Ze zou Kydippe hebben geheeten).

5. Waarom staat achter de namen der jongelingen niet hun landsnaam, en het ethnikon „Argeioi”, te meer daar het wel staat achter den naam van den kunstenaar?

Dat de afkomst van den kunstenaar heel weinig zegt voor het vereenzelvigen der bewuste jongelingen, ziet men dadelijk in bij de

de hand van Carl Robert — waaraan ik nog enkele onvermelde bijzonderheden meen te kunnen toevoegen. Het studiemateriaal vindt men vooral bij Pausanias II, 19, 5; Homolle, Fouilles de Delphes, IV, 5 f.f.; Dittenberger, Sylloge³, I, n°. 5; A. von Premerstein, in Oesterreichische Jahreshfte, XIII, 1910, bl. 41 v.v.; Pomtow, Arch. Anzeiger, 1911, bl. 47 v.v. II. v. Wilamowitz, Aristoteles und Athen, Berlin 1893, I, bl. 269, n. 16 Carl Robert, in Sitzungsberichte Bayer. Akadem. Phil. Hist. Kl. 1916, 2 bl. i v.v.; de afbeelding van het beste der twee andrianten te Delphoi bij Winter, Kunstgeschichte in Bildern, bl. 198, 1—2 A. Springer, Kunst des Altertums¹¹, 1921, bl. 181, no. 371.

Homolle (Compt. rend. 1924, bl. 149—154) meende als vervolg op *ματᾶρα* ook nog *σταδῖος* te kunnen lezen en vult dan uit Herodotos' verhaal [*τετράκοντα πέντε*]ε aan, waarbij het augmentum syllabicum van *ἔαγαγον* de eenige leesbare letter zou zijn! Ik heb echter op den steen geen *σταδῖος* kunnen ontdekken en indien dit woord niet te vinden is, vervalt natuurlijk het aangevulde getal vanzelf.

overweging dat Grieksche beeldhouwers en bronsgieters zeer vaak, vooral in den archaischen tijd, vatende gezellen zijn, die in ver uiteenliggende plaatsen van Hellas hun diensten aanboden.

Een vrij lakonisch document, zooals een inscriptie, wordt herhaaldelijk door plaatsen uit antieke schrijvers aangevuld. Is er echter tusschen beide iets niet heelemaal in den haak, dan wezen men eer bedacht op fouten bij den schrijver dan in het oudere document.

„Kleobis en Bitoon voerden de moeder op een jukspan aan.” Hierbij vergete men niet, dat het „aanvoeren op een jukspan” ook vermeld wordt in verhalen die het invoeren van een nieuwe godheid in een heiligdom beschrijven. Aldus vermeldt Pausanias (II, 10, 3), waar hij het heeft over het invoeren van den cultus van Asklepios uit Epidauros naar Sikoon dat Nikagora de ἀγαγοῦσα was van den god (in den vorm van een slang) ζεύγους. Hetzelfde werkwoord ἄγω komt voor in de inscriptie die de stichtingslegende of het stichtingsverhaal van het Asklepieion te Athene vereeuwigde: ἦγαγεν δεῦρο Τηλέμαχος (IG. II, 1649). Indien we ook in het Delphische opschrift een dergelijke verklaring mogen geven — en zonder het verhaal van Herodotos zouden we daar wel geen bezwaar in vinden —, dan is de moeder die volgens de inscriptie wordt aangevoerd wel niet de moeder van Kleobis en Bitoon maar wel „dé moeder” bij uitstek, de Godenmoeder. Was hiermee misschien Keto bedoeld, de moeder van Apolloon en Artemis, of Demeter, de Aardmoeder, als [σπ]εριοῦχος te Delphoi vereerd (Athenaios Deipnos. X, p. 416 C) of wel de groote Godenmoeder, waarover we evenwel in verband met Delphoi niets precies weten?

Toch is er te Delphoi wel een tempel van een dergelijke Aardmoeder geweest. Het is niet vermetel, als dusdanig te beschouwen het gebouwtje met absidaal uiteinde op het terras bijna Z.W. van den grooten tempel. Gewoonlijk spreekt men van het „tempeltje der Musen”; Courby (Fouilles de Delphes, 1927, II, bl. 186 v.) giste: de nis van den omphalos? een schathuis? de primitieve kapel van Ge? Het is opvallend, dat de Kleobis en Bitoon-beelden op betrekkelijk korten afstand (resp. 25 en 30 m., bij het schathuis der Atheners) gevonden werden. Daar het heiligdom op een vrij hoog terras lag, is het gemakkelijk mogelijk, dat de beelden enkele tientallen meter ver gerold zijn over het puin der verwoesting tot op de plaats waar men ze later heeft gevonden. Hoe dit ook zij, uit de verbinding van deze weinige gegevens rijst een sterk ver-

moeden op, dat de Kleobis en Bitoon, die „de Moeder hebben ingevoerd” gestaan hebben op het terras, in de buurt van dit klein heiligdom, omdat ze de erin vereerde Moeder in Delphoi dit heiligdom hebben geschonken.

Indien er geen spraak is van de moeder van Kleobis en Bitoon, dan vervalt daarmee ook een der twee voorname hoofdtrekken in het Herodoteische verhaal: dat der kinderlijke liefde. We hebben er dan geen moeite meer mee om in plaats van Argos de gouw Phokis en wellicht Delphoi tot vaderland der jongelingen te maken. Dan begrijpen we ook waarom de inscriptie in het phokisch dialect werd geschreven en besluiten we, dat niet de Argeiers maar de inwoners van Delphoi de beelden hebben gewijd.

Hoe komt Herodotos echter aan den tweeden hoofdtrek: het bravourstuk? Of liever hoe kwam zijn zegsman, hoe kwamen de Argeiers ertoe om aan de jongelingen dit krachtstuk toe te schrijven? Want men kan zich moeilijk anders voorstellen dan dat Herodotos het verhaal te Argos heeft gehoord en dan later op zijn peregrinatie naar Delphoi de beelden zelf heeft gezien. Niet het feit dat de kunstenaar hun landsman wa? heeft de Argeiers tot een Argeische versie van de inscriptie gebracht, maar het feit dat er in de geseliedenis van Argos inderdaad een ander „krachtmensch” was die Bitoon heette. Op de markt te Argos zag Pausanias in zijn tijd (II, 19, 5) het beeld van den Argeischen Bitoon die den voor Zeus bestemden offerstier op zijn schouders gedragen had van Argos naar Nemea, een vier uur ver. Wel gaat het verhaal over dien Bitoon op een Hellenistischen dichter Lukeas terug, maar het is niet vermetel het bestaan van dezen krachtmensch reeds eenige eeuwen te voren te dateeren, in de eeuw waarin een Miloon van Krotoon en Poludamas van Skotousa leefden en waarin de heerlijke archaische „kalf drager” gebeeldhouwd werd.

Uit het verhaal van den Argeischen Bitoon zijn dus de twee trekken: — krachtstuk, — daad van vroomheid — omgewerkt in de Argeische versie van Kleobis en Biton, de Delphische standbeeld. De derde kenmerk: daad van kinderliefde is gegroeid uit de verklaring van ἱα\» [Jiarapa. Uit het idee: vroomheid jegens de godheid en kinderlijke liefde is de voorstelling gegroeid dat de moeder priesteres was van de godheid. Het laatste bestanddeel: de zalige dood vinden we eveneens in de legenden die verteld werden over Agamedes en Trophoonios.

Het Argeisch verhaal over de twee vrome broeders kan niet

zoo heel lang na het oprichten van de beelden ontstaan zijn. Nemen we het einde der zevende eeuw v. Chr. aan als tijdstip van het ontstaan der beelden, dan kan reeds op het einde der eeuw of in het begin der volgende eeuw deze Argeische versie gemunt zijn en de „vader der geschiedenis” heeft ze dan te Argos gehoord.

De legende is in lateren tijd een stuk heldensage van de stad geworden. In de tweede eeuw n. Chr. heeft Pausanias op de markt van Argos een relief gezien tot verheerlijking van de vrome broeders en in den keizertijd vindt men de voorstelling der legende op de munten der stad. Een eererelief als het vermelde kan Herodotos onmogelijk hebben gezien, anders zou hij dat ongetwijfeld vermeld hebben.

Nijmegen.

F. J. DE WAELE

Erasmus in zorgen

“Een volkomen onbezorgde en blijmoedige geest is Erasmus wel nooit geweest; veeleer stond de grondtoon van zijn stemmingen, zooals die uit zijn brieven tot ons doorklinkt, in mineur.

Wel doen vele jammerklachten van den jeugdigen Erasmus eenigszins overdreven aan,¹ en moeten ze grootendeds herleid worden tot een zekere verklaarbare onbevredigdheid van een ambitieus jongmensch, die nog geen onafhankelijke positie heeft verworven en zich zelf nog niet bedruipen kan, maar ook op later leeftijd, toen zijn ster gerezen was en als een van de eerste grootte schitterde aan het firmament van het Europeesche geestelijk leven, bleef hij

¹ Zoo, waar hij zich noemt *afflictissimus*, *lachrimosus*, *miserrimus*, iemand cui iam nec vivere libeat, nec mori liceat (in een brief uit Parijs aan zijn vroegeren kloostergenoot Willem Hermans, 1497).

zwaartillend, bang voor conflicten, die zijn naam zouden kunnen schaden, altijd bevreesd zich te compromitteren, veelal wantrouwend en argwanend, zeer bezorgd voor zijn gezondheid, die hij met vele cautelen omgaf, zeer benauwd voor den dood, die hij schielijk trachtte te ontwijken, zoo dikwijls zijn grauwe vlerken in de verte zichtbaar werden: in tijden van oorlog of rondwarende pest.

Erasmus kende deze eigenschappen van zich heel goed, en hij erkende ze ook, als het moest. In de talloze brieven, die wij thans nog van hem bezitten,¹ spreken deze trekken, die veelszins zijn karakter hebben belet de hoogte van zijn geest te bereiken, natuurlijk met wisselende duidelijkheid. Wie Erasmus nu eens juist van die zijde wil zien, niet uit een laakbaar verlangen den grooten man misschien klein te zien, maar alleen om deze zoo typerende karaktertrekjes van nabij te beschouwen, moet daarom trachten den beroemden humanist te naderen op een oogenblik, waarin hij aan zijn zwaarmoedigheid toegeeft, — en kan hem zoo aantreffen in den brief, welke hij op 57-jarigen leeftijd ter begeleiding van zijn *Compendium vitae* aan een van zijn meest vertrouwde vrienden zond.

Te Bazel, waar hij sinds 1521 woonachtig was, schreef hij dit geheime epistel op den Zaterdag na Paschen van het jaar 1524,² aan zijn vriend Conrad Goclenius, hoogleeraar te Leuven, waalin hij kennelijk een ongeschokt vertrouwen stelde.

De streng vertrouwelijke aard van den brief, dien wij, zoo noodig, immers ook nog voor den aanhef plegen aan te geven, blijkt reeds uit het boven den aanvang geplaatste verzoek aan Goclenius hem in het geheim en alleen te lezen.³ Ten overvloede doet hij in het

¹ Allen. *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, waarin de hier besproken brief als n°. 1437 in het 5de deel voorkomt.

² Aangezien Paschen in dat jaar op 27 Maart viel, dus 2 April 1524. Onder het schrijven staat alleen Basileae. Sabbato post Pascha, zonder jaar. Het jaartal kan echter met voldoende zekerheid worden opgemaakt uit verschillende gegevens. Merula, hoogleeraar te Leiden, die in 1607 den brief voor het eerst met het *Compendium vitae* en eenige andere brieven naar het autpgraphon uitgaf, plaatst hem omstreeks 1523, blijkbaar ten onrechte, o.a. omdat Brasmus erin gewaagt van den dood van Hutten als van een vrij recente gebeurtenis (Hutten stierf in de tweede helft van Aug. '23). en voorts, omdat, zooals Fruin, die de echtheid van het schrijven tegenover Dr. Kan verdedigde, opmerkt (verspreide Geschriften VIII, erasmiana), de achter het tegelijkertijd verzonden *Compendium* gevoegde mededeeling: *celebravi Viandulum nostrum* moet slaan op de opdracht van de paraphrase van den derden psalm aan Melchior Viandulus, welke opdracht gedateerd is: *quinto calendae marcias An° 1524* (dus 25 Febr. '24; Allen epist. 1427).

³ Ἀναγίνωσσε μόνος καὶ λάθρα.

begin dan nog een beroep op hun vriendschap om ten opzichte dezer missive een volledig stilzwijgen te vragen, adeo tu nullum habeas tam intimum tibi cui hoc credas arcani. Wetend, hoe weinig zeker het briefgeheim in zijn dagen dikwijls was, had hij de zaken nog liever mondeling besproken: *venissem ipse, sed et longa est via et parum tuta, et arbitror hunc nuntium satis fidm.* Allereerst komt dan een omstandig verhaal over de ernstige verwickelingen, waarin hij den laatsten tijd was geraakt met zijn twee meest gevreesde tegenstanders: Eppendorpius en Huttenus. Men weet, hoe Ulrich von Hutten, de onstuimige Duitsche ridder, die in bmisenden levenslust eens had uitgeroepen: *o saeculum, o literae, juvat vivere!*, aanvankelijk een vurig bewonderaar van den beroemden Erasmus was geweest, die niets liever wilde zijn dan de Alcibiade» van dezen Socrates. Later echter, toen Hutten, zelf Luthers zaak van heeler harte toegedaan, niets begreep van Erasmus' voortdurende aarzeling, en weigering straks, om openlijk de partij der Hervormers te kiezen, ontstond er een verwijdering, die tenslotte een diepe breuk werd, toen Hutten, in Duitschland nergens meer veilig, als een berooide zwerver met een door de Gallische ziekte verwoest lichaam, bijna stervend reeds, tevergeefs aanklopte aa Erasmus' deur in Bazel.¹ Toen sloeg de vroegere vriendschap om in felle haat. En nog voor zijn vroegtijdigen tragischen ondergang² heeft hij zijn gegriefd gemoed kunnen uiten, en met sidderende hand zijn *Expostulatio* geschreven, die hij Erasmus stervend in het aangezicht slingerde. Eppendorf, een vriend van Hutten, zette na diens dood, men zou bijna zeggen in den geest van den overledene, de campagne tegen Erasmus niet zonder verbittering voort.³ Erasmus schildert nu, van wrevel vervuld, aan Goclenius uitvoerig de jongste gebeurtenissen in dit drama, vermeldt zijn eigen verweerschrift tegen Huttens scherpen aanval, hetwelk hij de *Spongia* noemde,⁴ en duidt even aan, hoe hij Eppendorf daarin met opzet

¹ Dat Erasmus heel goed wist, hoe slecht het toen met Hutten gesteld was, blijkt o. a. uit een brief van hem aan Melanchthon (6 Sept. 1524), waar het van Hutten heet: *Ille egens et omnibus rebus destitutus quarebat nidum aliquem ubi moreretur. Erat mihi gloriorus ille miles cum sua scabie in aedes recipiendus . . .* waarop een erbarmelijke uitvlucht volgt. (Allen, *Opus epist.* n°. 1496.)

² Von Hutten stierf in Aug. 1523, volgens sommigen op den 15den, volgens anderen op den 23sten dezer maand.

³ Saxius geeft de documenten van dezen strijd uitvoerig weer in *njp*, *Commentarius* de Henrico Eppendorpio, Leipzig 1745.

⁴ Volledig: *Spongia adversus aspersiones Hutteni*, spons tegen de bespatingen van Hutten, nog na diens dood uitgegeven.

behoorlijk behandeld heeft, blijkbaar alleen om tactische redenen, want: hoc unum scio, nihil illo esse sceleratius.

Uit alles wordt duidelijk, hoe buitengewoon onaangenaam hem de heele geschiedenis met deze felle heeren is; men weet nooit hoe zoo iets af kan loopen: metuo cruentum exitum. Si novissem ingenia ac perfidia Germanorum, citius migrassem ad Turcas quam huc.

Maar dan, als nog een oogenblik ter sprake is gekomen het gedrijf der Lutheranen, dat Luther bijna niet meer beheerschen kan, zet hij met een: verum hisce de rebus jam plus satis, een streep onder dit chapiter.

De verwickelingen zijn zoo langzamerhand van dien aard geworden, dat hij liever in een geheel andere omgeving zou leven. Certum est hinc aliquo demigrare. Maar waarheen? Naar Frankrijk lokken hem schitterende uitnoodigingen; maar hij hoort daar in zijn verbeelding reeds wapengekletter — er dreigt oorlog¹ — en dus zal het niet gaan. Italië is ook een punt van ernstige overweging; gaarne zou hij den winter te Padua en Venetië doorbrengen. Maar ook dat heeft zijn eigenaardige bezwaren; het is te dicht bij Rome: sed illinc avocarer Romam. En zoo zal hij nog maar een dag of acht te Bazel blijven hangen en dan naar bevind van zaken handelen.

Erasmus wil hier weg, hij is onrustig; is het de onrust, waarmee een stervende soms het bed uit wil? Want zonder eenige andere overgang dan een „Quum autem subinde periclititer de vita”, gaat hij schikkingen treffen voor een mogelijk verscheiden. Voor dat geval draagt hij aan Goclenius de zorg op voor datgene, wat hem het liefste is: zijn nagedachtenis, die, naar hij vreest, aan veel laster zal bloot staan. Daarom zendt hij hem een kort overzicht over zijn leven. Ita totius vitae meae Compendium tibi mitto, hoc est ἰλιῶδα κακῶν: nihil enim unquam me natum est infelicius. En, nog eens zinspelend op zijn overlijden (si quid mihi contingat humanitus), maakt hij voor wat zijn geldelijke bezittingen betreft, zijn testament op, en noemt eenige vrienden, wien hij bepaalde bedragen heeft toegedacht. De beschikkingen over de rest van zijn nalatenschap zal hij later nog treffen, maar laat Goclenius deze opdracht toch vooral geheim houden en er niemand over spreken, want ten eerste zouden

¹ Karel V en Hendrik VIII hadden in Juni 1522 besloten tot een gelijktijdigen inval in Frankrijk, die volgens hun afspraak, dan in Mei 1524, zou plaats hebben.

zijn oude kloosterbroeders¹ misschien bij het hooren ervan op zijn geld afkomen, ut sunt illorum mores avidi, maar bovendien zou het slechts teleurstelling brengen, indien hij zelf het geld nog voor zijn dood noodig mocht hebben: ut fortasse erit, nam video miras rerum vices.

Als laatste eerbewijs na zijn dood vraagt Erasmus van zijn vrienden slechts de zorg voor zijn werken, vooral de *Lucubrationes*, die, herzien, opnieuw moeten worden uitgegeven. Ook de *Adagia* moeten zorgvuldig worden bewerkt.

Maar dan vallen zijn gedachten weer terug op zijn eigen weinig benijdenswaardige positie. De *statu meo, scias eum esse satis perplexum*. Sinds Hutten begonnen is, wordt er sterk tegen hem geageerd. Werkelijk hij moet hier vandaan, maar weer komt hij tot het pijnlijk besef, dat eigenlijk alle wegen voor hem zijn afgesloten.² Weer weegt hij de mogelijkheden met een: *si peto Italiam, si peto Galliam*, af, maar de uitkomst blijft hetzelfde; want in het eene geval zullen de Lutheranen hem met hun geschriften vervolgen en zeggen, dat hij zich heeft laten omkooopen en zoo hun zaak avvallig is geworden, en in het andere geval zal men zeggen, dat hij overgelopen is naar den vijand van den keizer wiens officieele *consiliarius* hij toch is. En Brabant, waar twee gezworen vijanden van hem over het zwaard van den scherprechter beschikken, is natuurlijk heelemaal uitgesloten.

Erasmus voelt zich beknelde geraakt tusschen verschillende machten door die zaak, die over het laatste deel van zijn leven zooveel verwarring en moeite gebracht heeft: de Reformatie. Dat komt ook weer uit in de laatste regels van het *Compendium vitae*, dat hij bij dezen brief voegt, en dat, als een zeer kort overzicht van zijn levensgang, in kleine, abrupte zinnnetjes grootendeels vvat, blijkbaar bedoeld is om later door Goclenius of een anderen vriend te worden uitgewerkt. Eenigszins uitvoerig bespreekt hij alleen zijn afkomst, om de omstandigheden van zijn buitenechtelijke geboorte zoo gunstig mogelijk voor te stellen. Hij vergeet ook niet zijn zwakke gezondheid te memoreeren, zijn afkeer van visch, zijn verachting van rijkdom en waardigheden, en, getuigt overigens terecht en zeer typeerend van zich zelf: *neque quidquam habuit prius otio, ac libertate*. Maar dan aan het einde zegt hij nog eens dui-

¹ Van het Augustijnerklooster Steyn bij Gouda.

² Ook in andere brieven uit dezen tijd brengt Drasmus een verhuizing naar elders meer dan eens ter sprake.

delijk, wat de beweging der reformatoren voor hem beteekend heeft: Lutherana tragoedia oneraverat illum intolerabili invidia; en hij voelt zich discerptus ab utraque parte, dum utriusque studet consulere.

Niet al deze sombere verwachtingen van Erasmus zijn zoo uitgekomen : hem was nog een levenstijd van ruim twaalf jaar beschoren en hij heeft het nog tot 1529 in Bazel kunnen uithouden. Toch is het te verstaan, dat het den eenzamen geleerde wel eens onbehaaglijk te moede is geweest; hij had nu eenmaal reeds vroeg het gevoel oud te zijn, voor de verwijten van zijn tegenstanders was hij innerlijk zeer gevoelig, en het is een drukkend besef door twee partijen opgeëischt en bedreigd te worden, voor wie een leven lang er juist naar streefde partij loos te zijn en het uiteenvallende samen te houden.

Maar de angstvalligheid en twijfelmoedigheid, die de gedragingen en uitingen van den grooten humanist wel eens beheerschten en ook uit dezen brief spreken, hebben hem nooit gehinderd bij de verwezenlijking van zijn levenstaak; dié heeft hij altijd trachten te vervullen met een taaie standvastigheid, die bewondering wekt; en hij was immer sterk in het weigeren van verleidelijk-mooie aanbiedingen, wier aanvaarding zijn vrijheid van oordeelen en handelen zouden aantasten. De karaktertrekken, die in dit schrijven doorschemeren, overwon hij gemakkelijk bij het najagen en verwezenlijken van zijn eigenlijk levensdoel, en zoo doen ze de grootheid, die hij daarin toonde, nog te meer in het oog springen.

Amsterdam.

G. A. LINDEBOOM.